

האם התכוון הדריינוס לבנות בית המקדש?

מאת

ד"ר יהושע בראנד

שנינו במדרש: בימי ר' יהושע בן חנניה גזרה מלכות הרשעה שיבנה בית המקדש, תשיבו פפוס ולוליאנוס טרפזיון (שולחנות) מעכו עד אנטוכיא והיו מספקין לעולי רגל כסף וזהב וכל צרכם וכו' (בראשית רבה, פרשה סד, אות ח).

אם נפרש מדרש זה כפשוטו וכלשונו, יתקבל דבר מוזר מאוד. לא רק שניתן רשיון לבנות בית המקדש, אלא אף היתה פקודה מפורשת ("גזירה" בלשון המדרש), שחייבה את היהודים לבנות את מקדשם בניגוד לרצונם. פרט זה, מצד אחד הוא בניגוד לסברא הישרה, אנו יודעים מכל המקורות, שקדמונינו השתוקקו מאוד לבנין המקדש, הם תקנו תקנות שונות בנימוק של "מהרה יבנה המקדש" (ראש השנה ל, א, ועוד), וגם התפילות המרובות בענין זה מעידות על הדבר. כיצד יתכן, איפוא, שהיהודים לא יסתפקו ברשיון, אלא יצטרכו לגזירה מפורשת? מאידך מראה פרט זה על מקוריותו של הסיפור, שכן שום מזויף בשום זמן מן הזמנים לא היה ממציא סיפור כזה מדעתו. ועוד: שמות הערים עכו, אנטוכיא, ששימשו תחנות הספקת כסף וזהב לעולי הרגל, מפתיעים מאוד, באשר אלה היו ערים רומאיות, מרכזי שלטון. אנטוכיא שימשה בירת סוריא (קדמוניות יז – ה, ז, ועוד) וכן שימשה עכו נמל צבאי של רומי ומרכז שלטוני. לענינים שונים לא היתה עכו בכלל ארץ ישראל (גטין ז, ב; תוס' אהלות יח, יד ועוד) אם כן קשה למה נבחרו שתי ערים אלה כתחנות לעולי הרגל? אבל גם פרט זה מראה, שלפנינו תכנית ממשלתית רומית, דבר המאשר אף הוא את מקוריותו של הסיפור.

אין כאן, איפוא, אגדה עממית, אלא סיפור מקורי ומהימן, שהמלכות הרשעה גזרה על היהודים לבנות בית המקדש, הכל – תחת פיקוח רומי. כמובן שדבר זה אומר דרשני, מה רצו הרומיים להשיג בתכנית זו ומפני מה לא רצו בכך היהודים מעצמם, אלא הוכרחו בכוח גזירה?

ההיסטוריון שירר פותח תקופת בר כוכבא במדרש זה ומצינו כאגדה יהודית מאוחרת שערכה ההיסטורי הוא אפס. לדעתו, אין לדבר אפילו על תמיכה וקידום הענין מצד הדריינוס, שחיבב את הפולחנים היווניים והרומיים, אבל בזו לפולחנים זרים¹. ויש הרואים בגזירה זו רשיון לבנות את העיר ירושלים בלבד, אלא שהיהודים טעו בהבנת הפקודה והעלו פירוש משלהם שהוא בניגוד לרצונו של הקיסר². לאור הדברים שהקדמנו, קשה לקבל את שתי ההנחות הללו. אין להניח טעות כה גסה בפירושה של פקודה, במקום שיש עורכי דין, פקידים גבוהים ושלטון מרכזי, השומר על כל תנועה וצעד של בני העם הנכבש, ומאידך דווקא המוזר והמתמיה שבסיפור זה מראה על מקוריותו, כאמור.

1. Schürer, Geschichte des Jüdischen Volkes ect. 5te Auflage, Bd I, S. 671 ff.

2. אברמסקי, בר כוכבא נשיא ישראל, עמ' 47.

תרמית גדולה

שירר צודק, אומנם, בהנחתו, שהדרייגוס לא יכול היה לעשות צעד כזה מבחינה נפשית, ברם כאן, יש להניח, היתה תרמית בקנה מידה גדול. הדרייגוס היה להוט אחרי בנינים גדולים, והיה זקוק לכספים מרובים וכל הכסף לא חספיק לו, כדברי המדרש: "כל הממון אינו עולה אלא למלכות אדום ומלכות אדום אינה מתמלאת לעולם" (קהלת רבה, א, כא); לפיכך נזכר בשאיפת השאיפות של היהודים וגזר עליהם לבנות בית מקדשם, בדמותו, כי מייד יתחיל לזרום שפע רב של כספים וחומרי בנין לירושלים, וכבוא השעה יחרים את כל האוצרות האלה, כפי שכך קרה באמת כפי שנראה להלן. זהו, כנראה, היסוד והרקע לגזירת הדרייגוס בנוגע לבנין בית המקדש. ותרמית זו הצליחה מאוד. זרם רב של כספים מרחבי הגולה התחיל קולח לירושלים, חכמי ישראל הלהיבו את הגולה, ר' יוסי בן דורמסקית דרש את הפסוק "זה אלי ואנוהו" (שמות טו, ב) "אעשה לפניו בית מקדש נאה"³. השולחנות שפפוס וליליאנוס הושיבו מאנטוכיא עד עכו שימשו כנראה לא לשם ציוד העולים בכסף וזהב, אלא לשם החלפת מטבעותיהם וכספם וזהבם במטבע מקומי. במקורותינו נזכרו מטבעות בביליות, עלמיות, קבודקיות וכו'⁴ — אלה הן מטבעות מזרחיות; כן זרמו מטבעות מן המערב דרך הים לעכו. שמו של הדרייגוס עלה והתנשא בקרב היהודים, עד כי הושווה לשלמה המלך. על הפסוק "שני גוים בבטנך" (בראשית כה, כג) אומר המדרש: "שני גיאי גוים בבטנך אדרייגוס באומות, שלמה בישראל" (ב"ר, סג, ט)⁵.

כך הושיבה האגדה גם את כורש מלך פרס, שבנה את בית המקדש, על כסא שלמה⁶. בתקופה זו, שנמשכה בודאי כמה שנים, התרועע הדרייגוס עם ר' יהושע בן חנניה (ב"ר עת, א) והיו ביניהם ויכוחים בענינים שונים, כגון: לטיבם של מי אוקייאנוס (ב"ר יג, ז), לענין תחיית המתים (ויק"ר יח, א), לגדלותו של משה רבינו (רו"ר ג, ב) ובענינים אחרים⁷. וכן מתווכח הוא עם עקילס הגר בנוגע להשקפת היהודים שהעולם עומד על הרוח (ירושלמי חגיגה, ב, א), יש להניח, כי הדעה של אפיפניוס⁸, ששירר מצטט⁹, שעקילס נתמנה על בנין העיר בשנת 47 לחורבן הבית, נכונה ביסודה. עקילס זה היה תלמידם של ר' אליעזר ור' יהושע ורבי עקיבה¹⁰ והיה מקובל מאוד על היהודים.

3. מכילתא, מהדורת הורוביץ, עמ' 127; מכילתא דרשב"י, מהד' אפשטיין-מלמד, עמ' 79. אבל בתקופות אחרות נדרש פסוק זה לקיום המצות: תני ר' ישמעאל זה אלי ואנוהו וכו' אלא אנוהו לפניו במצות אעשה לפניו לולב נאה, סוכה נאה, שופר נאה, ציצית נאין, תפילין נאין (ירושלמי פאה א, א), ובשבת קלג ב: דתניא זה אלי ואנוהו התנאה לפניו במצות עשה לפניו סוכה נאה ולולב נאה ושופר נאה ציצית נאה. ספר תורה נאה וכתוב בו לשמו בדיו נאה בקולמוס נאה בלבלר אומן וכורכו בשיראין נאין וכו'.

4. מכילתא דרשב"י עמ' 183, 209.

5. השוה ע"ז יא, א: אל תקרי גוים אלא גיים זה אנטוניגוס ורבי. כנראה שצ"ל: אלא גיאים. על מושג "גיאים" השוה ספרא, בחקותי פ"ה, ג: ושברתי גאון עובם... אלו הגיאים שהם גאונם של ישראל כגון פפוס ולוליאנוס אלכסנדר וחיבריו.

6. תרגום שני לאסתר. 7. השוה ברכות נו, א; תגיגה ה, ב; חולין נט, ב; בכורות ת, ב.

8. De mensuris et ponderibus § 14. 9. שם, עמ' 679.

10. ליברמן, יחנית ויחנות בארץ ישראל, מעמ' 13 ואילך.

זו שכנע את היהודים ברצונו הטוב של הקיסר ולא השאיר מקום לשום ספק, שאכן רוצה תקיסר לבנות את בית המקדש. ייתכן, שבהשפעת מאורעות הימים ההם אמר רבי שמעון בן יוחאי עה"פ, 'וישקהו' (בראשית לג, ד): „נקוד עליו וכו' הלכה בידוע שעשו שונא את יעקב אלא נהפכו רחמיו באותה שעה ונשקו בכל לבו“.

אל שפע המטבעות והמתנות נילוח גם זרם אנושי כביר, אף נשי ישראל הצנועות ושומעות בקול בעליהן לא יכלו להתאפק: „מעשה באחד שהדיר את אשתו שלא לעלות לרגל. התירו לו את נדרו ועלתה“¹¹. מהמשך הסיפור נראה שהיא עלתה עוד לפני שהתירו לבעלה את נדרו, כנוסח הסיפור בתלמוד הבבלי¹².

לאחר שהתרומות עברו את שיאן והזרם הלך ונחלש, גילה הדריינוס את כוונתו האמיתית. הוא שינה בתכנית הבנין באופן שהיהודים לא יוכלו לקבלה והחרים את כל התרומות שרוכזו, כנראה, בשתי הערים הנ"ל. המקור אינו מפרש, אומנם, פרט זה, כי הוא היה מוכן מאליו. כאן נתגלה קו חדש באפיו של הדריינוס: חנופה וערמה, עליהן אנו קוראים גם במקורות אחרים¹³. אכזבת היהודים ורוגזם הגיעו לשיא. הם נאספו בבקעת רימון, בכו מצער ומכאב, רצו להכריז על מרד מייד, אלא שר' יהושע החכם השקיט אותם במשלו על הקורא המצרי, שתוציא עצם מגרונו של הארי ודרש את שכרו המובטח, והארי ניחם אותו בכך, שדיו שנכנס ללוע הארי בשלום ויצא בשלום (ב"ר, סד, ח). הרוחות נבלמו לזמן מה, אבל היה ברור שלא לאורך ימים וכי מהדריינוס הערום והחונף צפויות להם אכזבות נוספות. יש להניח, שכבר אז התחילו להתכוון למרד, אשר פרץ לפי מסורת חז"ל נ"ב שנה לאחר הבית, היינו בשנת 122 למנין הרגיל¹⁴. אז נולדה סיסמה שנמסרה לנו בשם רשב"ל: „נוח להם לבריות להגדיל להם כנפים ולפרוח באויר ואל ימסרו וישתעבדו תחת יד מלך חנף“¹⁵. קשה להבין מה הכוונה המדויקת של סיסמה זו; נראה שכוונתה לומר, שמוטב לה לנשמה או לנפש הדומה לבעל כנפים¹⁶ לצאת מן הגוף ולפרוח באויר, כלומר מוטב לאדם למות מאשר להשתעבד תחת יד מלך חונף כזה ולסבול עלבונות ויסורים בלא קץ.

יש להניח, שחקירתו של הדריינוס בענין מקומו של קבר משה: „וכבר שלחה מלכות בית קיסר לכו וראו קבורתו של משה היכן היא. הלכו ועמדו למעלה וראו אותו למטה, ירדו למטה וראו אותו למעלה נחלקו חציין למעלה וחציין למטה“¹⁷ — לא היתה

11. תוס' נדרים ה, א. 12. נדרים כג, א.

13. השוה איכ"ר, מהר' לוי אפשטיין, א, מח; שם ג, מא; קה"ר ב, כא.

14. השוה מאמרי ב"האומה" 1, מעמ' 52 ואילך. וכפי שהוכרתי למעלה בשם אפיפניוס התחיל הדריינוס בונה את ירושלים ב'47 שנה לאחר הבית, ז"א בשנת 117, סמוך להתקסרותו, וזה שימש כידוע סיבה למרד. שירר (שם, 679) מביא גם בשם הכרוניקון פסחלה, שהמרד היהודי פתח בשנת 119 למנין הרגיל. המרד התחיל איסוא ב'122 ונגמר ב'135 למנין הרגיל. הדעה האומרת „שלוש שנים וחצי עשה אדריינוס מקיף על ביתר“ (ירוש' תענית ד, ה) מכחזת רק לשלב האחרון של המרד. והשוה תרביץ, כרך לב (תשכ"ג), עמ' 288. 15. אסת"ר, א, ט.

16. שוחר טוב יא, ו: ומה בין רוח לנשמה נשמה דומה כמין חגב בעל כנפים ושלשלת קשורה ברגליו ותלויה בחוט השערה וכשארם ישן יוצא נשמתו ומשוטטת בעולם וכו'.

17. ספרי ברכה, סוף; סוטה יג, ב; יד, א. בנוגע לזיהוי „מלכות בית קיסר“ עם הדריינוס ראה: שמואל קרויס, „השלוח“, כרך לט, מעמ' 421 ומעמ' 450 ואילך.

בקשר לכיבודו של אדון הנביאים, כפי שסבור חכם אחד¹⁸, אלא לשם שוד האוצרות שבו. הוא הניח בודאי ששם מצויים אוצרות גדולים, שבני אדם הביאו במשך כל הזמנים, כפי שהיה מקובל לגבי אישים אחרים. כנראה ביקורו של הדריינוס בבית פעור¹⁹ היה בקשר לחיפוש אחרי קברו של משה, שכן לפי המסורת היהודית הם קרובים זה לזה²⁰. לפי המדרש החשיב הדריינוס את עצמו למעלה ממשה רבינו²¹. זה, כנראה, שימש בסיס לשוד המקוה. גם קברי מלכי בית דוד היו מלאים אוצרות והורקנוס שדד חלק מהם (קדמוניות יג, ח, ד) ואחריו רצה לשדוד אותם הורדוס אלא שלא הצליח (שם טו, ז, א). אין, איפוא, תימה, אם הדריינוס חשב בכיוון זה, ברם הוא לא הצליח לגלות את מקומו של הקבר. מאידך הצליחה תרמיתו בענין בנין בית המקדש. אכזבה זו שקעה עמוק בהכרתם של חכמי ישראל וכאשר הבטיח יוליאנוס הכופר לבנות בית המקדש ולהקים מחדש את העיר ירושלים בשנת 363 למנין הרגיל, אע"פ שהתלהבות גדולה הקיפה את היהודים בכל מקומות מושבותיהם, כעדות הסופרים הנוצרים²², לא שמחו עליה חכמי ישראל ולא השאירו שום זכר לדבר במקורותינו — דבר שההיסטוריונים תמהים מאוד עליו. ברם, לאור הדברים שהזכרנו הענין מובן: הם חששו לתרמית חדשה, לחזרה על מעשה הדריינוס. הם גם הבינו שאין לבו של יוליאנוס שלם אתם בנוגע לבית המקדש ולעבודת ה', כפי שהראה אחד-החוקרים בזמנו²³. ליוליאנוס הכופר היתה תכנית מדינית-דתית משלו ורצה לצרף את היהודים לתכניתו ולגנח ע"י כך את הנוצרים השנואים עליו. זוהי סיבה נוספת לאי הזכרת ענין זה ע"י חכמי ישראל²⁴.

רמז ברור לשוד זה של הדריינוס יש גם בהלכה. שנינו: „אמר רב אשעיא בקשו לגנח כל כסף זהב שבעולם משום כספא וזהבא של ירושלים“. ואביי מפרש או מנסח שמועה זו: „בקשו לגנח דינרא הדריינא טוריינא שייפא מפני טבעה של ירושלים עד שמצאו לה מקרא מן התורה שהוא מותר“ (ע"ז נב, ב; בכורות ג, א). „דינרא הדריינא טוריינא שייפא“ היו של זהב ונמכרו בעשרים וחמישה זוז כל אחד²⁵. מי הם „דינרא הדריינא טוריינא שייפא“ אלה? לדעת נרקיס ז"ל הן מטבעות רומיות, שהיהודים לקחו מהם, שפו את צורתם הרומית והטביעו עליהם צורות משלהם²⁶. דבר זה קרה, לדעתו, במרד בר כוכבא²⁷; הן נקראו „שייפא“ על שום שהיו שפים אותם במשוף או מקישים עליהם בקורנוס כדי להשחית את טביעתם הקודמת הרומית²⁸. ברם ממקור זה וממגמתו

18. מ. חלמן, מזרח ומערב, כרך ה, עמ' 189.

19. כ"ר עת, א: אמר ליה <הדריינוס> נסר הוינא בבית פעור כמה דהוה מהלך ביממא מהלך בלילא.

20. זכרים לה, ו. 21. קה"ר ט, ג; ר"ר ג, ב.

22. מ. אבי יונה, בימי רומא וביזנטיון, עמ' 137.

23. יוחנן לוי, עולמות נטגשים, 1960, עמ' 24.

24. א. א. אורבך, מולד, 157, עמ' 373, קושר שתיקה זו בקשר לאכזבת חכמי ישראל מכורש מלך פרס.

שהרשיעוהו בכחנות לא טובות ודרשוהו גם לגנאי, ברם הדוגמא של הדריינוס היא יותר קרובה.

א. מארמורשטיין במאמרו הקיסר יוליאנוס באגדת רבי אחא, מלילה א, תש"ד, מעמ' 93 ואילך.

משתדל לגלות רמזים לתקופה זו, אבל הם קלושים ביותר.

25. בכורות ג, א: רבי יוחנן אמר <מנה צורי> דינרא הדריינא טריינא שייפא דמוזבנא בעשרים וחמשה

זווי. השה כ"מ מב, ב.

26. שם, עמ' 40.

27. שם, עמ' 48.

28. מטבעות איי, עמ' 44.

חברות יוצא סיפור הפוך, שמטבעות אלה היו בראשונה יהודיות, הן נקראו טבעה של ירושלים, ותיו קדושות ע"ש שהוקדשו לבנין בית המקדש או בנין ירושלים עיר הקדושה²⁹ ותיו מרובות מאוד במספרן. לאחר שנשדדה שפו את צורתן הקודמת והטביעו עליהן צורות חדשות רומיות והפכו ע"י כך ל"דינרא הדריינא טוריינא שייפא". חכמי ישראל רצו לאסור אותן המטבעות בשל קדושתן הקודמת, אלא שמצאו פסוק שהן מתחללות בשוד זה ויוצאות לחולין. מכאן ראייה ברורה שכסף יהודי ומקודש בכמות רבה מאוד נשדד ע"י "הדריינא טוריינא" זה. מתי קרה שוד זה? אין ספק שלא בסוף המלחמה, היינו בשנת 135 אחרי כיבוש ביתר, שהרי אז נידלדלו בוודאי כל האוצרות שהיו ללוחמים היהודים ואספקה חדשה לא יכלה להגיע אליהם בזמן המלחמה, כי המשמרות הרומיים הקפידו בוודאי על יוצא ונכנס בתחום זה³⁰. בר-כוכבא טבע, כנראה בסוף המלחמה, מטבעות של נחושת ועופרת³¹ * זה היה, כנראה, בראשית ימי מלכותו, כאשר הבטיח ליהודים לבנות בית המקדש, ואוצרות כסף וזהב זרמו לרוב לא"י מכל רחבי הגולה. על החרמות כסף וזהב רב מאוד מקדשי המקדש, יש רמז גם באגדה. על הפסוק, ונאספו שמה כל העדרים' (בראשית כט, ג) אומר הדורשן: "זו מלכות רומי וכו' וגללו את האבן שהעשירו מן זה הקדשות הצפונות בלשכות" (ב"ר ע, ח). יתכן שזה רמז לשוד המתואר כאן.

בראש מאמרי זה הדגשתי את אופי הגזירה שנשא הענין כולו. נשאלת השאלה: מפני מה באמת לא התלהבו היהודים ולא ניגשו מיד להקמת הבנין, שכמהו לו תמיד? במקור הקודם ע"ד "דינרא הדריינא טוריינא שייפא" דיברנו על אדם אחד ששמו הדריינוס וגם טריינוס³², ברם מנוסח כ"מ: "דינרי טריינא והדריינא שייפא" אנו למדים על שני אנשים, והם הקיסרים טריינוס והדריינוס שבא אחריה. נוסח זה נראה כמקיים, שכן במקורותינו נקרא הדריינוס תמיד בשם זה בלבד. מכאן שגם טריינוס קודמו עסק בשוד דומה והקדים את הדריינוס בתרמית זו, כלומר הבטיח ליהודים לבנות בית מקדשם ולאחר שהכספים נאספו במידה מספקת, ביטל את התכנית ושדד את הכספים. ומכיוון שהיהודים רומזו לפני זמן קצר על ידי טריינוס, לא האמינו להבטחותיו של הדריינוס ולא ניגשו לבנין המקדש עד שבאה גזירה מפורשת שהכריחה אותם לכך. עלינו להניח, שגם בפעם הקודמת, בימי טריינוס, עמדו שני מנהיגי האומה פפוס ולוליאנוס בראש הפעולה, — הלא הם היו גאונים של ישראל³³ — וכאשר עשו את מלאכתם באסיפת הכספים, ביקש טריינוס או נציבו בארץ להרוג אותם, אלא שלא נהרגו, ואז נקבע יום יב באדר ליום שמחה וחג הוא יום טוריינוס³⁴, כנראה למאורע זה מכוונת הברכה

29. קידושין נה, א; שקלים ד, ב.

30. איכ"ר א, מז: אנדריאנוס שחיק עצמות הושיב שלש משמרות חדא בחמתא וחדא בכפר לקיטיא וחדא בבית אל דיהוד. אמר דערוק מן הכא יתצד מן הכא ודערוק מן הכא יתצד מן הכא. יש להניח שמשמרות אלה היו גם בזמן המלחמה ושמרו שלא תגיע שום אספקה ללוחמים היהודים.

30*. נרקים, מטבעות ארץ ישראל, עמ' 82.

31. השוה תעודה גבטית, ידיעות כו', תשכ"ב, עמ' 219... שנת תלת לאוטוקרטור קסר טריינוס הדריינוס סבסטוס וכו'.

32. ראה למעלה, הערה 5.

33. מגילת תענית ס"ב: בתרין עשר ביה <באדר> יום טוריינוס. ובפירוש שם: שתסס את לוליאנוס

„ברוך שהעביר חרפתן של לוליאנוס ופפוס“³⁴. הם הוחזרו למקומם ולכבודם הראשון. וכשחזר הדריינוס על תרמית זו, חזרו אותם המנהיגים לעמוד בראש חפצות. שמם חלך לפניתם ובני הגולה נתנו בהם אמן מוחלט והשפיעו כסף רב. וכאשר הגיעו חמתנות ותגדבות לשיאן, חזרו הרומאים ואסרו את לוליאנוס ופפוס, אולי מטעמים שבדת, כי לא רצו לסגוד לפולחן הקיסר³⁵, אלא שהפעם לא ניצלו, הם נהרגו ויום טוריינוס יב באדר: שנקבע מקודם יום חג על הצלתם של מנהיגים אלה בטל³⁶. תיאור הדברים באורח זה נותן פתרון לבעיה היסטורית קשה בנוגע למרד היהודים בימי טריינוס (115–117). מרד זה, שהיה ידוע בראשונה ממקורות ספרותיים בלבד, נתאשר באחרונה גם ממקורות ארכיאולוגיים כגון: פפירוסים, כתובות וממצאים שונים. על המלחמה בקירנאיקה – לוב, מצרים, קפריסים וארם נהרים ישנן עדויות ברורות, ובנוגע לא"י יש סימנים לתסיסה אבל לא למלחמה. ההיסטוריונים אינם יודעים שום סיבה ריאלית למרד זה. ויש מי שרואה כאן רק כמיהה משיחית עמוקה ולא סיבה אחרת³⁷, ראייה להנחה זו הוא המלך Lovkuas שעמד בראש המרד לפי אבסביוס או אנדריאס לפי דיו קסיוס (68, 32), פרט שהוכח אף מן הפפירי³⁸. ברם הנחה זו אינה מסבירה כל התופעות המוזרות במרד זה: (א) מפני מה לא היתה מלחמה גם בא"י, ורק תסיסה בלבד? שהרי אם תנועה משיחית כאן, ויהודי הגולה התכוונו לעזוב את הגולה ולעלות לא"י, מן הדין שיעמדו בקשרים הדוקים עם יהודי א"י בכל הקשור בכך. (ב) המרד לא פגע רק בשלטון רומי ובתושבים

ואת פפוס אחיו בלודיקיא, אמר אם מעמיו של חנניה מישאל ועזריה אתם יבוא אלהיכם ויציל אתכם מידי כדרך שהציל לחנניה מישאל ועזריה מיד נבוכדנצר וכו' אמרו לא גסע משם עד שבאת עליו דיפלה של רומי ופצעו את מותו בגיזרין ובבקעות. השוה תענית יח, ב; שמחות ט"ח; תרי"ב, פרשת אמרי, פרק ט.

³⁴ קה"ל סדרא תליתאה ת.

³⁵ בירושלמי שביעית ה, ב: כגון לוליאנוס ופפוס אחיו שנתנו להם מים בכלי זכוכית צבועה ולא קבלו מהם. השוה שם סנהדרין ג, ה. והשוה רש"י ב"ב י, ב.

³⁶ 'ירוש' תענית ב, יב: וא"ר יעקב בר אחא בטל יום טריון יום שנהרג לוליאנוס ופפוס. הסתירה שהימן בתולדות התנאים וכו' בערכו מגלה, אינה סתירה בין המקורות, הנובעים מזמנים שונים.

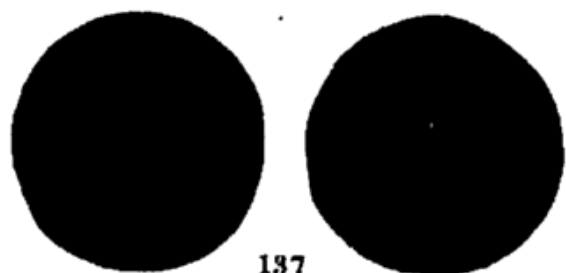
³⁷ ראה א. סוקס ב" Journal of Roman Studies, 1961, p. 98 ff. ובתמצית ב"האומה", מספר 2, עמ' 213–207. בנוגע לפולמוס של קיסוס שקרה בזמנו של טריינוס (משנה סוטה ט, יד ועוד), מצינו שירר ב"תולדות עם היהודי" ו, עמ' 667, שהכוונה למלחמותיו עם יהודי ארם נהרים ולא בא"י. הסיפור באיכ"ר, מהר" באבער פרק א, עמ' 83 וכמקבילות על דבר רצח טרגיאנוס ביהודים עד שהדם בקע בים והגיע לקפריס, הכונה ליהודי מצרים. כך יוצא בספר בירושלמי סוכה פ"ה, ה"א: תני רשב"י בשלשה מקומות הוזהרו ישראל שלא לשוב ארץ מצרים וכו' ובשלשתן חזרו ובשלשתן נסלו אחת בימי סנחריב מלך אשור וכו' ואחת בימי יוחנן בן קרח וכו' בימי טרוגיניוס (= טריינוס) הרשע נולד לו בן בתשעה באב והיו מתעניין, מתה בתו בחנוכה והדליקו נרות, ושלחה אשתו ואמרה לו עד שאת מכבש את הברברים בוא וכבוש את היהודים שמרדו כך וכו' וכו' והקיסן לגיונות והרגן וכו' והלך הדם בים עד קפריס, באותה שעה נגועה קרן ישראל ועוד אינה עתידה לחזור למקומה עד שיבוא בן דוד. ולטני זה מתואר חורבן בית הכנסת הגדול „דיפלי איסטבא“ שבאלכסנדריא והוא מסיים: ומי החריבה? – טרוגיניוס הרשע.

³⁸ השוה סוקס הג"ל ושירר בפרק על ענין זה.

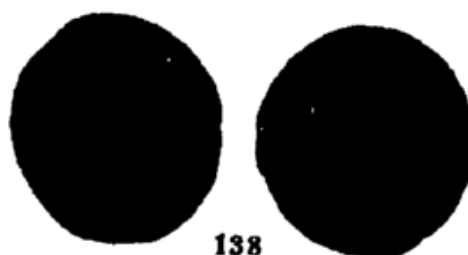
היוונים שבשטחי המלחמה, אלא גם בהיכלות השונים, שנהרסו ונשרפו כעדות הכתובות השונות, והיהודים זכו מאז לכינוי כופרים ἀνόμοιοι Ἰουδαῖοι ואם תנועה משיחית כאן, מה להם ולפולחנים זרים אלה. הרי הם עומדים לעזוב את הארץ ופולחניה? (ג) הסופרים העתיקים מתארים את המרד כאילו נישאו היהודים על כנפי זעם, המלחמה בתושבים הלא-יהודים התנהלה באכזריות איומה, שזכרה נשאר לדורות³⁹ ואם כמיהה משיחית כאן מה מקום למלחמה כזו? ברם, לאור מה שאמרנו הענין מובן. לאחר שטריינוס הצטרך לכספים מרובים לשם ניהול מלחמותיו במזרח והמקורות המקובלים ניצלו עד תומם, נזכר בשאיפת היהודים לבנין בית המקדש. בעקבות פקידה או רשיון שהוציא בכיוון זה נתעורר גל של שמחה ברחבי הגולה במזרח ובמערב ועמו זרם אדיר של תרומות בכסף וחומרי בנין. בסופו של דבר החריס טריינוס אוצרות אלה לצרכיו הוא, ויתכן שהקדיש חלק מהם לבנין היכלות זרים⁴⁰. על אותו עלבון ואכזבה מרה לא יכלו יהודי הגולה לעבור בשתיקה, וזה היסוד לאכזריותם ולנקמתם בהיכלות הזרים. זוהי נקמת בית המקדש המחולל והמושפל. יהודי קירנאיקה, מצרים, קפריסים וארם נהרים הם שסבלו בעיקר מתרמית זו, כי הם שסיפקו את רוב הכספים, ואילו יהודי א"י השתתפו, כנראה, פחות מהם, שכן היו עניים ברובם המכריע, ויתכן גם שהצלת המנהיגים פפוס ולוליאנוס השקיטה את רוחם; ברם חכמי ישראל דנו בקשר למטבעות הללו דינרי טוריינא לחומרא. הן נאסרו בשימוש כי מוצאם ממטבעות הקודש שהוקדשו לבנין המקדש וירושלים הקדושה. אח"כ כשהדריינוס חזר על תרמית זו וכנראה במידה עוד יותר גדולה, צורפו למטבעות הללו גם מטבעותיו של הדריינוס ואלה הם: "דינרי טוריינא הדרינא שייפא". אולם בסופו של דבר, מצאו להם חכמים היתר מן התורה כי המטבעות מתחללים בשוד זה. אפשר להבין גם את הנימוקים הריאליים להיתר זה: הסוחרים האומנים והפועלים היהודים לא יכלו לעמוד באיסור זה, כי היה זה מטבע עובר לסוחר בחלק עולם זה, קיומו של איסור זה פירושו — דלדול הכלכלה הלאומית שהיתה מושתתת בחלקה הגדול על עבודה ומסחר בתוצרת הארץ.

הצעה זו להסברת הדברים האלה עוזרת לנו בפתרון בעיה עתיקה וחדשה כאחת. והיא בעית "השקלים העבים" שנחלקו עליהם נומיזמאטים והסטוריונים זה למעלה ממאה שנה. שקלים אלה הם מכסף, ונקראו "עבים" על שם עבים, הם יותר עבים מן השקלים או הטטרדרכמות של בר כוכבא, עיבודם אף הוא משוכלל יותר. ובה בשעה שמטבעות בר כוכבא, לפחות חלק קטן מהם, טבועים על גבי מטבעות רומיים⁴¹ לא מצאו שום שקל עבה טבוע על גבי מטבע רומי. זה מראה לא רק על שפע במתכת היקרה, אלא גם

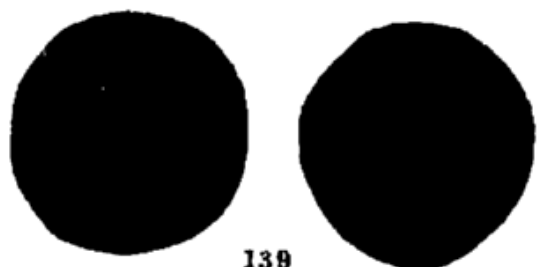
39. ראה שירר במקומו ומאמרו של סוקס הנ"ל, והשוה ליברמן, יוונית ויוונית בא"י, עמ' 206.
40. יתכן שהשלטונות היוונים והרומיים באותם המקומות הם שהתנכלו לכספים אלה מטעמים מדיניים. עוד בימי הקיסר אבגוסטוס לשו הללו וביחוד שלטונות קירנאיקה, עיניים לכספי השקלים שיהודי אותם המקומות שלחו לירושלים, אלא שאבגוסטוס שחרר אותם בצו מיוחד (קדמוניות היהודים, טז, ו, ה, ויתר הסעיפים שם; ראה: אלון, תולדות היהודים, א, עמ' 234), אבל אין ספק שהכסף הלך לאוצר הקיסר, שכן מטבעות אלה נקראו אח"כ דינרי טוריינא וכו'.
41. י. מישן, ידיעות כז, תשכ"ג, עמ' 186 מגוים באמרו שמטבעות מרד בר כוכבא נטבעו רובם ככולם על גבי מטבעות רומיים.

137

138

139

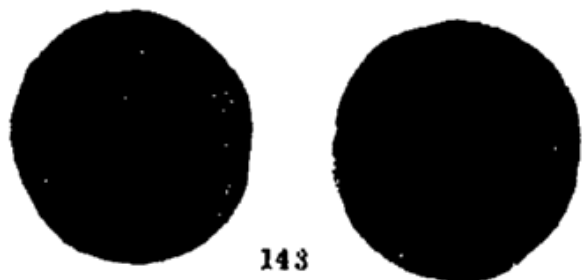
140

141

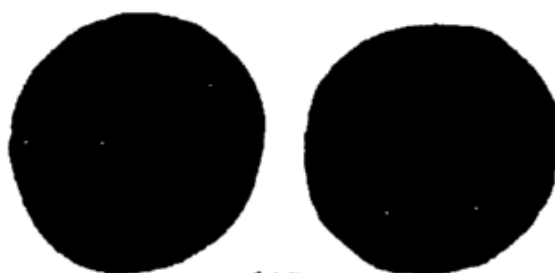
142

143

144

145

מתוך הספר "מטבעות היהודים" של פרופ' א. רייסנברג,
הוצאת ראובן מס, ירושלים.

האם התכוון הדריינוס לבנות בית המקדש? כט

על יחסי ידידות ושלוה בין רשות היהודית הטובעת מטבעות אלה, ובין הממשלה, ששלטה אז בארץ זו.
הקושי העיקרי, ששום שם של מושל או רשות מושלת לא נזכר במטבעות אלה, וזה שגרם למחלוקת ארוכת השנים זו בנוגע לזיהויים.

ביאורים למטבעות

- מספר 137. פנים: גביע, מעליו אות אל"ף (= שנה ראשונה). מסביב: שקל ישראל. מאחור: ענף בעל שלשה פירות, ומסביב: ירושלם קדשה.
- מספר 138. פנים: גביע, מעליו אל"ף. מסביב: חצי השקל. מאחור: ירושלם קדשה.
- מספר 139. פנים: גביע, מעליו ש"ב (= שנה ב'). מסביב: שקל ישראל. מאחור: ירושלם הקדושה. באמצע גבעול.
- מספר 140. פנים: גביע, מעליו ש"ב (= שנה ב'). מסביב: חצי השקל. מאחור: גבעול. מסביב: ירושלם הקדושה.
- מספר 141. פנים: גביע, מעליו ש"ג (= שנה שלישית). מסביב: שקל ישראל. מאחור: גבעול. ומסביב: ירושלם הקדושה.
- מספר 142. פנים: גביע, מעליו ש"ג (= שנה ג'). מסביב: חצי השקל. מאחור: גבעול. ומסביב: ירושלם הקדושה.
- מספר 143. פנים: גביע, ומסביב: ש"ד (= שנה ד'). מסביב: שקל ישראל. מאחור: גבעול. ומסביב: ירושלם הקדושה.
- מספר 144. פנים: גביע, עליו ש"ד (= שנה ד'). מסביב: חצי השקל. מאחור: גבעול. מסביב: ירושלם הקדושה.
- מספר 145. פנים: גביע, עליו ש"ה (= שנה ה'). מסביב: שקל ישראל. מאחור: גבעול. מסביב: ירושלם הקדושה.

תיאור המטבעות

בפנים: גביע עומד על גבי כן בעל שתי רגלים ומעל לגביע אות א' או: ש"ב ש"ג ש"ד ש"ה⁴² ובהיקף המטבע "שקל ישראל" או "חצי השקל" בכתב העברי הקדום; ומאחור: במרכז המטבע גבעול בעל שלשה רימונים או פרחים, ומסביב בהיקף: "ירושלם קדשה" או "ירושלם הקדושה", באותיות עבריות קדומות. בראשונה יחסו מטבעות אלה לשמעון המכבי שקיבל רשות מאנטיוכוס סידיתס השביעי לטבוע מטבעות (מקבים א' טו ה"ו) בדעה זו המשיך גם קלזנר ז"ל⁴³, באחרונה מיחסים אותם למרד הראשון נגד רומא⁴⁴, ברם לשתי השיטות האלה קשיים שהחוקרים עמדו עליהם. לתקופת שמעון המכבי קשה ליחסם מכמה טעמים, שכן מלכי החשמונאים אפילו עשירים וחזקים משמעון לא טבעו אלא מטבעות נחושת ולא מטבעות כסף, קשה איפוא ליחס לשמעון שקלים אלה המראים לכאורה על ירידה אצל צאצאיו הבאים אחריו. דבר כזה קשה להניח. גם מספר השנים שעל מטבעות אלה 5 אינו מתיישב עם שנות שלטונו של שמעון. הוא קיבל רשות לטבוע מטבעות בשנת 139/8 לפה"ס ובשנת 136/5 הוא נרצח. יש מקום

42. א' פירושה שנה אחת, ש"ב פירושו: שנת שנים וכו'.

43. הסטוריה של הבית השני, חלק ג, מעמ' 70 ואילך.

44. על הנימוקים השונים ראה נרקיס, מטבעות ארץ ישראל, תרצ"ו, מעמ' 28 ואילך; סוקניק, קדם א, מעמ' 13 ואילך; ריפנברג, מטבעות היהודים, תש"ח, מעמ' 25 ואילך.

ברם לאור הדברים הנ"ל על דינרי טוריינא הדריינא, הדברים מתישבים על מכונם: אלה הם מטבעות שטבעו לוליאנוס ופאפוס. אין כאן שום של מושל או נשיא, כי המושל היה הדריינוס. ושמו לא רצו להכניס במטבע זה, הכתובת „ירושלים הקדושה" מראה שמטבעות אלה נקדשו לבנין ירושלים. שפע הכסף שזרם לאוצר היה גדול מאוד ואיפשר להם להוציא מטבע משוכלל זה. כפי שהזכרתי למעלה בשם אפיפניוס¹⁷, שעקילס נתמנה על בנק העיר בשנת 47 לחורבן הבית, היינו בשנת 117/8 למספר הנוצרים, היא שנת התקסרתו של הדריינוס. ואילו המרד פרץ לפי המסורת שלנו ג"כ שנה אחר התרבן היינו בשנת 122, אם כן יש לנו 5 שנים לטביעת מטבעות. אלה הם השקלים משנות א—ה. נוסף לזה מזכירים שקלים אלה את הטטרדרכמות של גירון ואספסיינוס שנטבעו באנטוכיה במחצית השניה של המאה הראשונה¹⁸, כלומר אפשר לומר שהיתה להם דוגמא למטבע יפה וקשה. היחס שבין היהודים והרשות הרומית היה בשנים אלה מצויק, היהודים לא טבעו על גבי מטבעות רומיות, ולא היו זקוקים לכך. עלינו לקרוא לשקלים העבים ע"ש טובעם: שקלי לוליאנוס ופאפוס.

48. היל קנדי אצל נרקיס, מסבעות א"י, עמ' 31.